

ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ ЗУМРАДГА ОШИҚ БЎЛГАН(МИ?)

Сафаров Отабек Муҳаммадиевич

Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг адабий-танқидий қарашларининг ўзига хос жиҳатлари, уларни шакллантирган омиллар, ёзувчи адабий-эстетик дунёқарашининг етакчи белгилари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Шукур Холмирзаев, Шукур Бурҳон, ёзувчининг адабий-танқидий қарашлари, Зумрад ва Қиммат, икки сандиқ, халқ оғзаки ижоди, ҳикоя, дoston, ҳасбу ҳол, адабий қаҳрамон ва муаллиф уйғунлиги.

Умри давомида ўз устида тинимсиз изланиб, нафақат миллий ва жаҳон адабиётининг сара асарларини ўқиган, балки бадиий адабиётга доир саноксиз илмий асарлар билан ҳам таниш бўлган Шукур Холмирзаев ўзига хос адабий-эстетик қарашлар тизимини шакллантирди. У бадиий асар яратибгина қолмай, адабий жараёнга хос ҳодисаларнинг қонуниятларини синчковлик билан кузатиб борди. Шу аснода унинг ўнлаб илмий мақолалари, тақризлари, сўзбоши ва сўнгсўзлари, суҳбатлари яратилди. Ушбу яратилган Ш. Холмирзаев адабиётнинг ўзига хос жиҳатлари, унинг тараққиётини таъминлаган омиллар, ҳикоя, қисса, роман каби насрий жанрлар ва уларнинг ривожланиш тамойиллари, бадиий тил, тасвир маҳорати, ёзувчининг ижтимоий рутбаси, адабий танқиднинг бадиий асарни тушунишдаги аҳамияти сингари масалалар ҳақида фикр юритган.

Шукур Холмирзаевнинг адабий-танқидий қарашлари шаклланишида муҳим ўрин тутувчи манбаларни, асосан, қуйидаги йўналишларга бўлиш мумкин:

1. Халқ оғзаки ижоди (эртақ ва халқ кўшиқлари, ҳикоят, ривоят ва дostonлар).
2. Замонавий ўзбек адабиёти намоёндалари мероси.
3. Дунё адабиёти вакиллари ижоди ва адабий қарашлари.
4. Замонавий ўзбек адабиётшунослиги намоёндалари тадқиқотлари.
5. Замонавий ўзбек маданияти вакиллари ҳаёти ва фаолияти.

Юқоридаги кайноқлар (манбалар) бўлажак санъаткорнинг оддий китобхондан тушуниб ва танлаб ўқийдиган ўқирман шаклланишига, ундан ўқиган асарларига бадиий-эстетик баҳо бера оладиган ойдин юзага келишига омил бўлган. Шу маънода мазкур манбаларни Шукур Холмирзаев деб аталмиш

бадий ҳодисанинг таркиб топишида ҳал қилувчи аҳамият касб этди деб айтиш мумкин.

Шукур Холмирзаевнинг бутун ижодини қизил ип бўлиб кесиб ўтган манба, бу – халқ оғзаки ижодидир. Эртақлар, ривоят ва ҳикоятлар, матал ва мақоллар, дostonлар адибнинг шахс сифатида шаклланишида ҳам, ўзига хос услубининг қарор топишида ҳам катта роль ўйнаган. Ёзувчининг қатор мақолалари, суҳбат ва интервьюларида ҳам бу фикрнинг исботи кўринади.

Аслида оғзаки адабиёт, айниқса, эртақлар инсон дунёни танишни бошлаш, оқ билан қорани ажратиш, эстетик идеаллар ҳақида бошланғич мулоҳаза юритиш имконини беради. Қолаверса, халқ оғзаки ижодига хос образлилик, таъсирчан тавсирий ифодалар болаларда ижодкорлик қобилиятларининг шаклланишига ҳам хизмат қилади. Чунки топишмоқ, эртақ ва дostonлар зуваласи энди қотаётган бола тафаккурида ўзгача – реал оламдан бойроқ, жозибалироқ, сирлироқ дунёга йўл очади. Ёш Шукур ҳам “Икки сандиқ”ни (кейинчалик “Зумрад ва Қиммат” номи билан машҳур бўлган) шунчаки мутолаа қилмайди, балки эртақ қаҳрамонлари дунёсида яшайди ва шу тариқа эзгуликнинг бир умрлик ошиғига айланади. Суҳбатларидан бирида “Илк севгингизни хотирлай оласизми?..” деган саволга адибнинг: “У Зумрад эди”, дея жавоб бериши бежиз эмас. Шукур Холмирзаев тасавурида айти эртақдаги Зумрад образи эзгуликнинг, гўзалликнинг тимсоли сифатида гавдаланади: “Мен гузаримиз яқинидаги “Ибрат” мактабида ўқиётганимда – иккинчи синфда Турди деган бир боланинг кўлида юмшоқ муқовасида аждаҳо расми солинган, тагига “Икки сандиқ” деб ёзилган эртақ китобчасини икки сўмга олган – илк ўқиган бадий китобим ҳам шу эди ва унда ҳикоя қилинган воқеаларга батамом ишониб юрар эдим.

Ўша кезларда мен наинки бу афсонани – “бўлган воқеа” деб билардим, балки Зумрадни қишлоғимиз туташган тоғлар бағридаги арчазор ўрмонларда... бор, юрибди ҳозир ҳам, деб ишонардим” [3, В. 273].

Айти тасвирларни адибнинг ўсмирлар ҳаётидан олинган “Ўн саккизга кирмаган ким бор” қиссасида ҳам учратамиз. Қаҳрамон Жамшид отасидан олган икки сўмга “Икки сандиқ” китобини харид қилади ва боғ адоғида, қип-қизил бўлиб пишган тоғолча тагида юзтубан ётиб ўқийди. Йигитча буткул эртақнинг асирига айланади. “Жамшид китобдан бошини кўтариб, атрофга қаради. Дарахтлар. Осмон. Дарахтлар орасидан тоққа – узокда ўтлаб юрган қорамол галаларидек арчазорга кўзи тушди-ю, бирдан жонланди, балки китобдаги воқеалар шу ўрмонда ўтгандир? Балки Зумрад ҳозир ҳам шу ўрмондадир?” [10, В. 27]

Демак, эртакларнинг оддий ўқувчидан кўра ижодкорларга, хусусан, Шукур Холмирзаевга таъсири яна шуниси билан аҳамиятлики, ёзувчи эртак қаҳрамонларига ижодий ёндашади. Юқоридаги мисолда ҳам “ёзувчининг болалик тумори” (Олим Тошбоев таъбири) бўлган “Зумрад ва Қиммат” эртагидан адиб ўз қаҳрамонлари характерини яратишда маънавий асос сифатида фойдалангани кўринади. Чунки қиссада Жамшид оккўнгил, содда, ишонувчан, беозор ва гўзалликка ошуфта қалб эгаси сифатида гавдаланадики, бу характер белгилари айнан “Икки сандиқ” қаҳрамонида мужассам эди.

Шукур Холмирзаев Зумрад образига ижодининг кейинги босқичларида яна мурожаат қилиб, уни турли талқинларда акс эттиришда давом этади. Хусусан, “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди...” номли ҳаётнинг давомийлиги, инсон кўнглининг кенглиги, маънавий қадриятлар боқийлиги бадиий таҳлил қилинган ҳикояда Зумрадга дуч келамиз. Аввало шуни қайд этиш керакки, ушбу асарга ёзувчининг ўзи юқори баҳо бериб, ижодий такомилга эришган палласининг меваси эканини таъкидлайди: “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди...” деган ҳикоямни эълон қилдим. Ҳикоя қаҳрамони шоир йигит. У қадриятларнинг вайрон бўлиши мангу қадриятларнинг оёқости бўлишига олиб келганини ҳазм қилолмайди, азобланади, оғир изтироблар чекади. Олисларга юз буриб кетади. Лекин охир-оқибатда яшаш лозимлигини англайди. Мана, табиат билан одамнинг муносабати. Бу менинг қуйилиб, **одам бўлган пайтимда ёзган ҳикоям**” [7] (таъкид бизники – О.С.). Яъни ҳикояда деталлар маҳорат билан қўлланади, тасвирлар тиниқ ва эсда қоларли, қаҳрамонларнинг ҳар бири ўзининг ҳаётий мантиғига эга.

“Бу ҳикоя – адибнинг ҳасбу ҳоли, – деб ёзади адабиётшунос Олим Тошбоев. – Ёзувчи бу сафар ҳам мавзуни, ғояни ўзидан, қалбу тафаккурдан ўтказиб белгиланган” [3, В. 268]. Чиндан-да, ҳикоя қаҳрамони ижодкор Қудрат билан муаллиф Шукур Холмирзаевнинг уйғун жиҳатлари кўп. 1992 йилда – Ўзбекистон мустақилликка эришган, собиқ совет тузуми барҳам топган пайтда ёзилган ушбу ҳикояда умуман ижодкорларнинг ҳаётида рўй бераётган қийинчиликларнинг ички акс садоси – қалбларда кечаётган ғалаёнлар ишонарли тарзда акс эттирилади. “Еб, ичиб, борингки, туғдириб, ухлайдиганлар замони келгандай” тарзидаги аччиқ хулосага келган ҳикоя қаҳрамони дабдурустдан ҳаётдан маъни, яшашни давом эттиришга куч тополмай қолади. Худди шу вақтда унинг ҳаётида чакмоқ чакқандай пайдо бўлган Зумрад эса уни яшашга қайтаради, ҳаётдан мазмун топишга ундайди.

Кўриняптики, олис ўтмишда ёш Шукурни гўзалликка, эзгуликка ҳаваслантирган, ошно қилган Зумрад умрининг етуклик палласида – ҳаёт синовларида толиққан вақтда маънавий қувват тимсолига айланади, яшашга руҳлантиради.

Шукур Холмирзаев бадий-эстетикасининг камол топишида халқ дostonларининг ҳам аҳамияти бекиёс. Хусусан, “Алпомиш” дostonига адиб ҳаётий ва ижодий фаолияти давомида бот-бот мурожаат қилади. Адабиётшунос Олим Тошбоев тўғри таъкидлаганидек, “Шукур Холмирзаевни ёзувчи сифатида шакллантирган ва умрининг охиригача тутиб турган битта тиргак бор. У – умумтуркий адабиётнинг гўзал намуналаридан бири “Алпомиш” дostonидир” [3, В. 172].

Адиб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 январда қабул қилинган “Алпомиш” дostonи яратилганлигининг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарорини қувонч ва ғурур билан қарши олади. Шу муносабат билан ёзилган “Марҳабо, “Алпомиш!” мақоласи қисқа фурсатда, Ҳукумат қарори эълон қилинганидан атиги тўққиз кун ўтиб “Ёзувчи” газетасининг 21 январь сонидида чоп этилади. Мана шу ҳозиржавоблик ҳам Шукур Холмирзаевнинг ўзбек миллий дostonлари ва уларнинг адабий-ижтимоий ҳаётимизда тутган ўрнига ғоятда эътиборли бўлганидан далолат қилади. Ёзувчининг фикрича, Алпомиш сиймоси халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган, маънавий куч-қудрат манбаига айланган, шу сабабли унинг номи тилга олинганда ҳар бир ўзбекнинг қалби ғурурга тўлади.

“Марҳабо, Алпомиш!”да халқимизнинг бой дostonчилик анъаналарига эгаллиги, мазкур дostonнинг тарихимизда катта ўрин тутиши таъкидланади. Муаллиф мухтасар мақолада халқимизнинг эстетик идеалига хос хислатлар – мардлик, тантлиқ, ғурур туйғулари дostonда теран акс этганига эътибор қаратади: “Дoston бежизга “қаҳрамонлик эпоси” деб аталмайди: унда халқимизнинг мардлик, тантлиқ ва олийжаноблик ҳақидаги эзгу эътиқодлари энг кўп акс этган ва буни дostonдаги ҳар бир лавҳа кўрсатиб туради.

Мисол: Алпомиш чоҳда ётибди. Подшонинг қизи Тавкабека уни қутқариб олиш учун арқон ташлайди. Алпомиш арқонни ушлайди. Бека канизаклари ила уни тортиб чиқара бошлайди. Алпомиш зиндондан энди чиқдим деганда ўйлаб қолади: “Бир кун таъна қилмасми бу сулув? Сени чоҳдан чиқарган эдим, демасми?” У ханжарини шартта чиқариб, арқонни кесади... Бу қандай мардлик-а!” [4]

Ёзувчининг шахсий архивида “Алпомиш” ҳақида” номли тугалланмаган, “Фольклоршунос Жаббор Эшонқулнинг дoston бўйича берган айрим саволларига жавоб” тарзида изоҳ берилган суҳбат қўлёзмаси сақланади. Мазкур суҳбат ҳам адибнинг халқ оғзаки ижодига, хусусан, “Алпомиш” достонига бўлган муносабатини янада ойдинлаштиради. Ёзувчи дастлаб ўзининг “халқ оғзаки ижоди ишқибози” эканига урғу беради. Характерли жиҳати шундаки, Шукур Холмирзаев оғзаки адабиётни умуммиллий маданиятимизнинг муҳим элементи, тўғрироғи, пойдевори деб билади. Хусусан, “Алпомиш” достони, адибнинг фикрига кўра, “тарихнинг, бемалол айтиш мумкинки, бадий инъикосидир. Адабиётимизнинг эса – ибтидосидир, Маънавиятимизнинг сара сифатлари-дурдоналари жамланган бир хазинадир” [14].

Адиб, юқорида таъкидланганидек, халқ оғзаки ижоди намуналарини фақат ўқиш ва уларнинг бадииятидан завқланиш-таъсирланиш билан кифояланмайди, балки бу борада билганларини ўз ижодида қўллайди, образлар қиёфасини тўлақонли чизишда фойдаланади. Масалан, “Кузда баҳор ҳавоси” ҳикояси қаҳрамони Зумрад “Алпомиш” – бизнинг бору йўғимиз”, дейди (“Кузда баҳор ҳавоси” ҳикоясида ҳам Зумрад ёзувчига болалиқдан ҳамроҳ “Икки сандик” эртагининг олижаноб қаҳрамонига уйқаш образ сифатида гавдаланади. Ҳаёти пасту баландликлар аро кечган Тоҳир умри шомида ёлғизлиги сабабли маънавий имдодга муҳтож бўлиб қолганида уни яшаш учун куч топишга, ҳаётдан завқланишга Зумрад ундайди. Ёзувчи “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди...” ҳикоясида Зумрадни иккинчи планда кўрсатиб, асосан унинг таъсиридаги Қудрат образини ҳаракатлантирган бўлса, “Кузда баҳор ҳавоси”даги Зумрад инсон умрининг мазмуни ҳақида фикр юритувчи, миллатнинг ўтмиши, бугуни ва тарихига баҳо берувчи зиёли ўлароқ тўлақонли образ сифатида жонланади). Бу эътироф шунчаки оддий дostonхоннинг арзонбаҳо сўзлари эмас. Асарда Зумраднинг ўқимишли, миллий маданият тарихи, бугунги куни ҳақида фикр юрита оладиган даражада салоҳиятли зиёли инсон образи сифатида гавдалантирилганига эътибор қаратсак, ёзувчи унинг тилидан “Алпомиш” – бизнинг бору йўғимиз”, дер экан, буни миллий-маданий асос ўлароқ келтираётгани яққол англашилади.

Шу тариқа дostonларни миллий ўзлиқни англаш воситаси сифатида билувчи муаллиф мазкур ғояни асарлари замирига ҳам сингдириб боради.

Ўзбек ҳикоячилигининг устунларидан бўлган Абдулла Қаҳҳорнинг ижодини ҳам, шахсиятини ҳам Шукур Холмирзаев ўзи учун ибрат намунаси деб билади. Тўғри, Ш.Холмирзаев айрим қаламкашлар каби бу улкан адибга

хатолардан холи, идеал ижодкор деб қараган эмас, ўрни келганда танқид қилишдан ҳам тап тортмайди, бироқ барибир у Абдулла Қаҳҳорнинг ҳақиқатпарастлиги, адолатга ташналиги; ижодидаги ўзига хосликни эътироф этади. Шу боис ҳам Шукур Холмирзаев ҳеч иккиланмай: “Абдулла Қаҳҳорни йўқ деб, яъни ҳаётга келмаган, ҳикоялар ҳам битмаган, қиссалари, “Сароб” ҳам – бизнинг хаёл, деб кўзимни юмдим. Дунё қоронғи бўлиб қолди. Ўзим ҳам... йўқ бўлдим. Кўзимни очсам, у – қаршимда. Демак, ўзим ҳам борман” [5], дея унинг ўз ижодида тутган ўрнига катта баҳо беради. Шунингдек, Абдулла Қаҳҳорнинг “ижодда ҳалоллигу ҳаётда мардлик” фазилатлари ҳам, Шукур Холмирзаев наздида, ижодкорлар томонидан давом эттирилиши лозим ҳислатлардан эди.

Бундан ташқари, Абдулла Қодирӣ, Абдулҳамид Чўлпон, Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Шухрат, Одил Ёқубов сингари ўзбек адибларининг адабиётга, ҳаётга бўлган ўзига хос муносабатини Шукур Холмирзаев мақола ва суҳбатларида ибрат сифатида келтириб ўтадики, бинобарин, мазкур адиблар ижодини ҳам унинг ёзувчи сифатида шаклланишига муайян даражада таъсир кўрсатган манбалар қаторида қайд этиш мумкин.

Шукур Холмирзаев миллий адабиётдан ташқари дунё сўз санъатининг энг сара намуналарини, ўз таъбири билан айтганда, “эзибички” қилиб юборади. Александр Пушкин, Михаил Шолохов, Чингиз Айтматов, Фридрих Ницше каби ижодкорларнинг сабоқлари Шукур Холмирзаев қарашлари шаклланишига турли даражада таъсир кўрсатади. Масалан, рус адабиётининг улуғ намоёниси А.Пушкиннинг адабий мақолаларини қизиқиб мутолаа этаркан, уни муаллифнинг шакл ва услуб борасидаги новаторлиги ҳайратда қолдиради. Адабиётшунос Олим Тошбоев фикрича, “Ш.Холмирзаев Пушкин прозасининг мухлисигина бўлиб қолмаган. Улуғ шоирнинг адабий-бадиий қарашлари билан ўзининг янгича наср яратиш борасидаги изланишлари ўртасида қандайдир рухий яқинлик кўрган ва мухлисона таъзимнинг тағзамини мана шу бўлса керак” [3, В. 198–199].

Бундан ташқари, Шукур Холмирзаев Робиндранат Тагор, Лев Толстой, Жек Лондон, Эрнест Хемингуэй, Михаил Шолохов, Антон Чеховни айрича эҳтиром билан эслади, уларнинг ижодига ўзгача назар ила қарайди. Бунинг асосий сабабларидан бири ёзувчи ўзини асосан ҳикоянавис деб санагани учун юқорида номлари келтирилган адибларнинг жаҳон ҳикоячилигида катта роль ўйнагани билан изоҳланса, иккинчи жиҳати, айни ижодкорларнинг ҳаётга, адабиётга муносабатида ўзига яқинлик туйғанидандир.

Шукур Холмирзаевнинг ижодга доир қарашларига ижобий маънода ўзгариш ясаган шахслардан яна бири атоқли адиб Чингиз Айтматовдир. Ёзувчининг эслашича, Ч.Айтматов Тошкентга келганида у билан бевосита учрашган. Шунда дунёга машҳур ёзувчи ўзбек носирларининг тасвирлаш маҳоратига эътироз билдириб, “Сизлар жиндек совуққон бўлиб ёзинглар, совуқроқ ёзинглар. Жуда гажак қилиб юборманглар”, дейди. Шундан кейин Шукур Холмирзаев “Мен ёмон таъсирланганман”, деган таъкидни келтирадики, унинг ижодидаги холис тасвирлаш тамойилининг юзага келиш илдизларидан бири сифатида мазкур таъсирни кўрсатиш мумкин.

Адабиётни қисмат деб билган Шукур Холмирзаев шу эътиқодидан келиб чиққан ҳолда ҳеч иккиланмай “адабиётнинг ўсуви – миллатнинг ўсувига гаров ва миллат камолини кўрсатувчи ойна” тарзида ижтимоий-адабий аҳамиятга молик бўлган хулосага келади. Натижада адабиёт тақдирига ўзининг тақдири деб қарайди, унинг камчиликларидан қайғуриб, ютуқларидан қувонади. Эътиборли жиҳати шундаки, Шукур Холмирзаевнинг бу куюнчақлиги ҳам миллий адабиётни, ҳам жаҳон адабиётини тинимсиз мутолаа қилиш, улардаги янги йўналишларни мунтазам кузатиб бориш тарзида намоён бўлди. Яна шуниси диққатга сазоворки, адиб фақат бадиий адабиётни ўқиш билан чекланиб қолмади, айти пайтда адабиёт ҳақидаги илмий жамоатчиликнинг фикрларини ҳам кузатиб борди ва лозим топган ҳолларда ўзи бу борада муносабат билдирди.

Олдин таъкидланганидек, ёзувчининг адабий қарашлари шаклланишида адабиётшуносликка оид қарашлар тизими билан танишиш ҳам муҳим ўрин тутди. Зеро, Шукур Холмирзаев танқидчилик ҳақидаги асарларни ҳам синчковлик билан ўқиб боради. Бу борада унинг адабиёт ҳақидаги қарашларига таъсир қилган икки катта манбани кўрсатиш мумкин. Буларнинг биринчиси ўзбек адабиётшунослиги бўлса, иккинчиси рус ва хорижий адабиёт намоёндаларининг фикрлари эди. Жумладан, адиб ўзбек адабиётшуносларидан Сотти Хусайн, Норбой Худойберганов, Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжонов, Иброҳим Гафуров, Умарали Норматов, Қозоқбой Йўлдошев ва бошқаларнинг фикрларига, асарга ёндашиш тамойилларига турли-туман сабаблар туфайли ўрни-ўрни билан муносабат билдиради. Шукур Холмирзаев айниқса Матёқуб Қўшжоновнинг бевосита талабаси сифатида, шунингдек, унинг илмий тадқиқотлари орқали бадиий асар матнини таҳлил қилиш ва моҳиятини англашга доир ёндашувлари ўзига ижобий таъсир кўрсатганини миннатдор бўлиб эслайди. “Омадни қарангки, иккинчи курсга ўтганимизда М.Қўшжонов тўғарак ташкил қилдилар. У киши адабий маҳорат соҳасида мутахассис эдилар. Шу тўғаракка Эркин ака Воҳидов,

Иброҳим Ғафуров ва бошқалар қатнардилар. Ўша кезларда М.Қўшжонови “Ўзбекнинг Белинскийси” деб аташарди. Тўғарак машғулотларининг бирида менинг “Куз ёмғири” деган ҳикоямни муҳокама қилишди. Ҳикоя домлага маъқул тушди... Домланинг бу гаплари менга гўё қанот бергандай бўлди. Тўғаракда жуда кўп нарса ўргандим”, деб таъкидлайди ёзувчи “Инсонни кашф этиш бахти” сарлавҳали суҳбат-мақоласида. Шунингдек, Шукур Холмирзаев ва Матёкуб Қўшжонов муносабати, устоз адабиётшуноснинг ёш ёзувчи ҳаётида тутган катта ўрни ҳақида “У кишим – устоз, мен – шогирд” номли эсседа батафсил сўз юритилган.

Шукур Холмирзаевнинг адабий-эстетик диди шаклланишида ҳақида сўз кетганда атоқли театр намоёндаси Шукур Бурҳонга алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. Ушбу санъаткорнинг ижодий ва ҳаётий принципларини Шукур Холмирзаев диққат билан ўрганади, ўғитлари моҳияти ҳақида фикр юритади. Энг муҳими, актёрнинг маслаҳатлари, сахнавий, адабий фаолиятида амал қилган тутумлари Шукур Холмирзаевнинг ижодий мезонларига айланади.

Ўзбек театрининг улуғ намоёндаси Шукур Бурҳон фаолияти билан Шукур Холмирзаев бир муддат бевосита яқинланади. Бу яқинлик ёш адибнинг ҳаётида катта из қолдиради ва умрининг охирига қадар Шукур Бурҳонга бўлган юксак эҳтиромини сақлаб, унинг тимсолида санъатга фидойи, ўз ишига масъулиятли, сахнани муқаддас билиб, ҳеч бир жиҳатни эсдан чиқармайдиган инсонни кўради.

Шу ўринда Шукур Холмирзаевнинг сахна маданиятига яқинлашуви тарихига тўхталиб ўтиш жоиз. Ўзининг айтишича, санъатга, театр соҳасига яқин инсонлар орасида улғайган, ўқувчилик йилларида мактаб доирасидаги тадбирларда кичик-кичик роллар ижро этган. Шукур Холмирзаев талабалик даврида ҳаваскорлар театри машғулотларига қатнайди. Бу тўғаракни Шукур Бурҳон бошқаради. Аввал Робиндранат Тагорнинг асари асосида “Ҳалокат” романи асосида сахналаштирилган спектаклда файласуф Нолинакха Чаттпатхяя ролини ижро этган Шукур Холмирзаевга “санъат тахтидаги биллур ҳайкал” (ёзувчининг ўз таърифи) – Гамлет роли топширилади. Адибнинг санъат моҳиятини тушунишга бўлган уриниши, умуман, инсонни англашга интилиши ички мураккабликларга тўла, ўзи билан ўзи курашларга бой бўлган Гамлет образини маҳорат билан ижро этишида муҳим омил бўлади. Ёзувчи айни образни сахнада гавдалантириши ҳақида шундай эслайди: “Мендай ҳали йўловчилик тажрибасига эга бўлмаган, ҳали ушбу тоғ табиатини тўла билмаган, нечалаб хилват бурилишлар, хатарли сўқмоқлар борлигини ва улардан ўтишда нақадар эҳтиёткорлик зарурлигини қисман англаган кимсага ҳар қандай холис одам,

Горацио тили билан айтганда, “Йўғ-э, бу хаёлнинг келишмаган ўйини бўлади” деб ё бепарвогина, ё таажжуб билан гап қилиши турган гап эди. Мен ўзим ҳам бундай гапларни кўплаб такрорлаганман ва ҳали ҳам қайтараман. Энди бу тоғнинг ажойиботлари ҳақида сабоқ берувчи, машқ қилдирувчи бир устоз санъаткор – “географ” керак эди. Бу “географимиз” хурматли Шукур Бурҳонов бўлди” [6].

Ўз ишининг устаси бўлган улуғ актёр ёш шогирдига сахнада асқотадиган кўп ўғитлар беради. Қолаверса, ғоятда камтарин, содда, инсонпарвар бу инсоннинг турмуш тарзи, ҳаётий ақидалари ҳам Шукур Холмирзаевга таъсир қилади [9].

Хурматли “географ”нинг ўғитлари адибга бир умр асқатди. “Укам, табиийлик ва соддалик чегарасидан чиқма. Ташқи кийиминг ўша йўловчининг либоси бўлса-ю, юрагинг бошқа бўлса, бундан аянчли нарса йўқ. Атрофдаги ҳар бир мавжудотга “Ўзи нима? Мақсади қандай?” каби саволларни кўндаланг кўйиб, уларнинг маъносини уқиб ол. Ҳар бир қадамнинг фикр, фикр ва фикр билан боссанг, ҳамма нарса ўз-ўзидан чиқаверади”. Шукур Бурҳоннинг бу ўғитлари ҳақида Шукур Холмирзаев чуқур мулоҳаза юритади. Бу кузатиш, аввало, ўйнаган ролининг ғоятда табиий чиқишига хизмат қилади, қолаверса, адиб ушбу маслаҳатлардан ижоди учун ҳам фойдаланади. Қаҳрамонларининг табиийлигига, руҳи ҳам, энгил-боши ҳам бир-бирига тўлиқ мос бўлишига эътибор қилади. Хуллас, устози ўргатганидек, сахнада ҳар бир қадамни “фикр-фикр-фикр” билан босиш ҳадисини олган ёзувчининг асарлари ҳам табиий, содда эди. Албатта, бунга эришиш осон эмас. Ёзувчи кундалигида шундай қайд бор: “Нўъмон Раҳимжонов (адабиётшунос олим, филология фанлари доктори – О.С.) айтди:

– Шукур ака, жуда энгил ёзасиз-а?

– О, бу жуда қийин, – дедим беихтиёр. – Ўзинг кўрган воқеаларни-ку **бир амаллаб (енгил) ёзасан**. Аммо кўрмаган воқеаларни кўрган (кўринган) ҳолига келтиргунча **ўлиб бўласан**” [8, В. 8] (таъкидлар бизники – О.С.).

Шукур Бурҳоннинг тилга муносабати, умумий адабий тилни шакллантириш борасидаги ёндашувлари ҳам Шукур Холмирзаевга таъсир қилган, дейиш мумкин. “Шукуржон, 30-йиллари биз адабий тилни норма қилдик. Чўлпондан ўргандик. У бизга адабий эмакдош эди. Режиссёримиз Маннон Уйғур эди. Шунда адабий тил шакланган эди. Кейин шўронинг таъсирига ўтиб, русча гаплашадиган, шевада гапирадиган бўлдик. “Лекин”ни бир наманганлик “лекегин”, дейди. Бунақа эмас-да”, деб Шукур Бурҳон армон билан ўтиб кетди” [11]. Кўриняптики, ўзининг салкам эллик ижодий фаолияти давомида тил

софлиги тамойилига қаттиқ риоя этган Шукур Холмирзаевнинг адабий тилга бўлган муносабати илдизлари жадиждларнинг бу борадаги тутумларига бориб тақалади. Таассуфки, миллий санъатимиз дарғалари қанчалик умумий адабий тил меъёрларини шакллантиришга, ижодкорларнинг ушбу тамойилга риоя этиши йўлида жон куйдиришига қарамай, тилдаги нораволиклар ҳам айнан санъат соҳасида яққол намоён бўлди. Шукур Бурҳоннинг “армон билан ўтиб” кетгани ҳам шундан далолат бериб турибди. Хўш, улуғ актёр нималардан норози бўляпти? Унинг армонига сабаб нима? Саҳнавий асарларда қаҳрамонларнинг ташқи кўриниши ҳар қанча миллий бўлмасин, ички қиёфаси – руҳида, тилида бегоналик, сунъий акс этадиган бўлиб қолди. Шу жиҳатдан адиб Тохир Маликнинг “Пойдевор” сарлавҳали мақоласидаги қуйидаги танқидий кузатишлари эътиборга молик: “Театрларга машқ пайтида кириб қолсангиз, бошингизни қайси деворга уриб ёришингизни билмайсиз. Ўзбек театрида ўзбекча асар саҳналаштириляпти. Бирдан режиссёрнинг овози янграйди: “Стоп, стоп! Что за ерунда! Он говорит “севаман”, понимаешь, Гуличка, “се-ва-ман!” значить любить. А, сенда не то. Давай, бошидан начали”. Ўзбек актёрига ўзбекча сўз шу зайлда тушунтирилади. Агар эътибор берган бўлсангиз, саҳнадаги актёрнинг гап оҳанги ўзбекча эмас, сўзлар бураб-бураб талаффуз қилинади. Баъзан саҳнада ўзбеклар эмас, ўзбекчани энди ўрганган инглизлар гапираётганга ўхшайди” [2].

Шукур Холмирзаевнинг адабий-танқидий фаолиятини кузатадиган бўлсак, адибнинг адабий диди вақт ўтиши билан шаклланиб, такомиллашиб борганини кўрамиз. Бу ўсиш адабиётнинг ҳам шакли-услугига, ҳам мазмун-мундарижасига муносабатда кўринади. Ёзувчининг янгиликка ташналиги, ижодий экспериментлар қилишдан чўчимагани, қолаверса, ўзи эътироф этганидек, дунё адабиётидан бохабар бўлгани асарларининг баҳсу мунозаралар уйғотишига хизмат қилди. Эътиборли тарафи шундаки, унинг ижод моҳияти, услуб ва шакл борасидаги изланишлари адабиётшуносларнинг ҳам эътиборини тортади. Жумладан, олим Матёкуб Қўшжонов ёш ёзувчи ижодига баҳо берар экан, унинг доимий изланишда бўлганини алоҳида таъкидлайди [1, В. 355–363]. Эътиборлиси, Ш.Холмирзаев фақат ижод техникаси борасидаги билимларини мустақамлаш учунгина изланмади, балки адибнинг инкишофлари инсонни, табиатни билиш, уларнинг ўртасидаги азалий узвий ришталарни ҳис этиш борасида эди. Натижада у адабиёт ҳақида қанчалик муҳаббат билан ўйласа, ёзса, тарих, маданият, мусиқа санъати, этнографияга шунчалик қизиқиб қаради. Шунинг учун ҳам умрининг сўнгги йилларида эссе ёзишга “берилиб” кетган

ёзувчи бу ҳолатни эссе жанрининг табиати – “эркинлиги” билан изоҳлайди: “Бу жанр (эссе – О.С.) ҳикоя, очерк жанридан жуда ёш бўлишига қарамай, ёзувчига беҳад кенг эркинликлар беради: яъни эссе ёзувчи адиб тасвирлаётган ёхуд баён этаётган воқеа-ҳодисага – яна ўша гап: инсон қисматининг маълум даври-бўлагига нисбатан ўз муносабатини (очеркдаги каби) очиқ-ошкор билдириб туриши баробарида (бу йўруғда) ўз кўнглида туғилган қандайдир ҳис-ҳаяжондан ҳам, ҳатто шахсий мулоҳазаларини ҳам бемалол ёзиш имконига эгадир. Демак, айтиш мумкинки, эссе жанри очерк билан ҳикоя ўртасидан ўсиб чиққан жанр-тасвир усулидирки, у мақола-мақола илмий бўладими, бадийроқ бўладими, барибир, – мақолага хос унсурлардан ҳам фойдаланади, тўғрироғи, уларни-да ўзиники қилиб олади” [13]. Ёзувчи эссе ҳақидаги фикрларини давом эттириб, айти жанрининг ижодкор учун янада қадрли бўлган жиҳатини шундай қайд этади: “Эссе ёзиш жараёнида одам кўп нарсани – ўзининг изланишларинг, адашишларингни топаркансан” [12]. Айти ёндашув ўлароқ ёзувчининг “Тақдир башорати” (1968), “Қадимий Бактрия тупроғида” (1973), “Абдулла Қаҳҳорни эслаб...” (1986), “Одил ака ҳақида ўйласам...” (1996), “Шайдолик” (1996), “Ай, Шухрат акам-а...” (1997), “Йўллар айро тушди, аммо...” (1997), “Бинафша ҳидланг, амаки” (1998), “Бу кишим – устоз, мен шогирд” (2003–2004) сингари бир-биридан ўқишли, қизиқарли эсселари яратилди.

Маълум бўляптики, Шукур Холмирзаев ўзининг бадий юксак новеллалари билан ўзбек ҳикоячилигини янги бир босқичга кўтаришга эришган, романларида инсонга бир хил ёндашиб бўлмаслигини, унга турли ракурсда қаралганда ва турли жиҳатлардан тасвирлангандагина одам тўлиқ бадий тадқиқ этилиши мумкинлигини, драмаларида инсон, замон ва жамият муносабатларидаги чигаллик ва фожиаларни маҳорат билан кўрсатган; эсселарида миллий адабиёт, фан, маданият ва санъатимизнинг етук намояндалари ҳақидаги тасаввурларни янада бойитишга хизмат қилган бўлса, унинг адабий-танқидий мақолалари, суҳбатлари, қайд ва кузатишлари, кундаликларида адабиётга, сўзга муносабати, ижодий тамойиллари, ҳаёт ҳақиқатидан бадий ҳақиқат чиқариш бобидаги тўхтамлари, ижод жараёни ва бошқа муҳим масалалар ҳақидаги фикр-мулоҳазалари акс этади. Бу эса Шукур Холмирзаевнинг адабий-танқидий меросини чуқур ўрганиш ёзувчи ижодини яхлит ҳодиса сифатида англаш имконини бериши баробарида умуммиллий адабиётимизнинг ривожланиш хусусиятларини аниқлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қўшжонов М. Сайланма. II жилд. –Т.: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. 355-363-бетлар.
2. Малик Тоҳир. Пойдевор//“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 1989 йил 11-сон.
3. Тошбоев О. Абадий замондош. Шукур Холмирзаев ҳаёти ва ижодий фаолиятдан лавҳалар. –Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. 273-б.
4. Холмирзаев Ш. “Мархабо, “Алпомиш!” // Ёзувчи, 1999 йил, 21 январь.
5. Холмирзаев Ш. Абдулла Қаҳҳор сабоқлари//“Ўзбек тили ва адабиёти”, 1987. № 4.
6. Холмирзаев Ш. Билмадим, учдан бирига чиқаолдимми... // “Ўрта Осиё университети”, 1960 йил, 6 июль, №13.
7. Холмирзаев Ш. Инсонни кашф этиш бахти//“Шарқ юлдузи”, 1993 йил, № 9.
8. Холмирзаев Ш. Кундалиқлар. Адибнинг шахсий архивидан. Қўлёзма. 8-бет.
9. Холмирзаев Ш. Сайланма. IV жилд. –Т.: “Шарқ” НМАК, 2006.
10. Холмирзаев Ш. Ўн саккизга кирмаган ким бор. Қисса ва ҳикоялар. – Т.: Ёзувчи, 1999. 27-б.
11. Холмирзаев Ш. Фақат ўзлимизни англашим учун ёзаман... (Сухбатдош – Шоира Дониёрова)//“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 2000 йил 25 февраль.
12. Холмирзаев Ш. Ҳикояни соғиниб қолибман//“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 2004 йил 1 январь.
13. Холмирзаев Ш. Эссе – эркин ижод (Сухбатдош – Мархабо Қўчқорова)//“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 2003 йил 18 апрель, № 16.
14. Адибнинг шахсий архивидан.

